

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Taipale, Joonas

Title: Sosiaalinen havainto : affektiivisuus, empatia ja tunnustaminen

Year: 2018

Version: Published version

Copyright: © Taipale, 2018.

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Taipale, J. (2018). Sosiaalinen havainto : affektiivisuus, empatia ja tunnustaminen. In H. Laiho, & M. Tuominen (Eds.), Havainto : Suomen Filosofisen Yhdistyksen yhden sanan kollokvion esitelmää (pp. 256-262). University of Turku. Reports from the Department of Philosophy, 40. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7136-7>

Sosiaalinen havainto: affektiivisuus, empatia ja tunnustaminen

Joona Taipale

Johdanto

Aistihavainnolla on keskeinen rooli kokemuksessamme toisista ihmisistä. Kanssaihmiset erottuvat muusta ympäristöstä ja nousevat havaintokentässämme esiin tietyllä tavalla liikkuvina ja ääntelevinä havaintokohteina. Toisaalta heidän havaitut liikkeensä ja äänteensä hahmottuvat alusta alkaen yhdellä tai toisella tapaa merkityksellisinä. Ihon pinnanmuutosten sijaan näemme ilmeitä, fyysikaalisten liikkeiden sijaan näemme eleitä ja reaktioita, ja äänien sijaan tavoitamme ilmauksia, sanoja ja lauseita. Toisten havaitseminen toisina – ja edelleen toisten sosiaalinen “tunnustaminen” – edellyttää yhtäältä toisten aistimellista havaitsemista ja toisaalta tämän aistimellisen havainnon ylittämistä, siis sen tajuamista, että toiset ovat muutakin kuin tämänhetkinen ulkomuotonsa.

Selvitän seuraavassa aistihavainnon, empatian ja sosiaalisen tunnustamisen välisiä suhteita. Jäsenän ensin toisten havaitsemisen aistimellisia rakenteita ja empatian kytköstä itsehavaintoon. Toiseksi pohdin, miten toisten sosiaalinen tunnustaminen nojaa aistihavaintoon ja oman itsen havaituksi tulemiseen. Päädyn esittämään, että vain sellainen henkilö, joka jo itse kokee olevansa toisille sosiaalisesti merkityksellinen, voi tehdä toisille selväksi näiden sosiaalisen merkityksellisyyden. Kääntäen hypoteesini voi esittää sanomalla, että henkilöille, jotka eivät kunnolla koe itseään sosiaalisesti näkyvinä, on rakenteellisesti hankalampaa myöntää tai tunnustaa toisten (ja siten aina enemmän tai vähemmän *erilaisten*) ihmisten sosiaalista merkityksellisyyttä.

Aistihavainto, affektiivisuus ja empatia: Minän ja toisen asymmetria

Aloitin vieraskokemuksen aistimellisista juurista. Jotta voimme tavoittaa toisten ihmisten kokemuksia, tunteita, aikoja tai mielipiteitä, on meidän tavoitettava näiden kokemusten *aistimellinen ilmaus* – esimerkiksi ruumiillinen ele, puhe tai teksti. Ilman tätä aistimellista momenttia me emme voisi tietää toisten sielunelämästä mitään. Aistihavainto on siten välttämätön osa kokemustamme toisista ihmisistä. Kokemuksemme muista ihmisistä ei silti *palaudu* tai *tyhjene* aistihavaintoon. Muut ihmiset eivät hahmotu pelkkinä

kehoina, sinä miltä he tällä hetkellä “näyttävät”, vaan he ovat aina jotain muutakin. Toisten ihmisten havaitut liikkeet ja äänneet jäsentyvät alusta alkaen monin tavoin *merkityksellisinä, motivoituneina*. Kuten sanottu, kasvojen pinnanmuutosten sijaan näemme ensisijaisesti *ilmeitä*, kausaalisesti aiheutuneiden liikkeiden sijaan näemme tarkoituksellisia eleitä ja reaktioita, ja äänien ohella kuulemme myös äänneitä, äänenävyjä, sanoja ja lauseita.

Se, mitä toisista kulloinkin havaitsemme, saa kokemuksissamme aina tietyn affektiivisen arvon. Toisin sanoen tavoittamamme kehot ja ilmaukset näyttäytyvät aina enemmän tai vähemmän miellyttävinä tai luotaantyöntävinä. Tämä affektiivinen ulottuvuus on keskeisessä asemassa myös sosiaalisen havainnon tapauksessa. Kokemuksemme toisista ihmisistä – siis se, mitä toiset meille kulloinkin merkitsevät – ei kuitenkaan tyhjene siihen, minkälaisia affekteja he *meissä* kulloinkin herättävät. Aistimellisten ja affektiivisesti latautuneiden kohteiden ohella toiset ihmiset jäsentyvät itsekin *aistivina, tuntevina, kokevina ja arvottavina* olentoina.

Aistihavainnon pohjalta muodostuva kokemus toisista etenee siis samaan aikaan *kahdella eri taholla*. Kanssaihmissen aistein havaittavat ilmaukset kääntävät *yhtäältä* huomiotamme siihen, miltä nuo havaitut ilmaukset meistä itsestämme kulloinkin tuntuvat (affektiivisuus), *toisaalta* ne kääntävät huomiotamme siihen, miten ja mitä toiset tuolloin itse kokevat ja tuntevat (empatia).

On huomionarvoista, että tilanteesta riippuen yksi näistä tahoista voi *painottua* toista enemmän. Empatian korostuessa toiset ihmiset hahmottuvat painokkaasti toisina havaitsijoina ja tuntijoina. Sen sijaan affektiivisen puolen korostuessa toiset ihmiset hahmottuvat voimakkaasti meidän omien tuntemustemme valossa. Valaiseva esimerkki jälkimmäisestä on arkinen riitatilanne, jossa omien negatiivisten affektien korostuessa taka-alalle jää se, miten toinen henkilö kokee maailman, tilanteen tai meidät itsemme: näin tuo toinen henkilö saattaa hetkellisesti hyvinkin painokkaasti määrittyä vain ärsyttävänä vastaanvänkääjänä tai muulla tavoin epämiellyttävänä objektina. Kun affektit tavalla tai toisella voimakkaasti värittävät kokemustamme toisista, jää toisten oma kokemuksellinen ulottuvuus vastaavasti enemmän tai vähemmän huomioimatta ja siten myös “tunnustamatta”. Voimakkaiden affektiivisten latausten tapauksessa vaatii ponnistelua pitää mielessä se, että toiset ihmiset ovat muutakin (ja mahdollisesti jotain aivan muuta) kuin miltä he meistä tuolloin sattuvat tuntumaan.

Affektit värittävät *aina* jossain määrin havaintojamme. Siksi myös empaattisten intressien korostuessa kokemuksemme toisista ihmisistä jää rakenteeltaan epäsymmetriseksi. Toiset ihmiset ilmaantuvat kokemus-

maailmaamme toisina havaitsijoina ja tuntijoina alun perin omien affektien, intressien, kykyjen ja halujen avaamassa tilassa. Toisin sanoen lähtökohtaisesti oletamme toisten ihmisten havaitsevan sen maailman ja tilanteen, jonka me itse havaitsemme. Kuten olen toisaalla esittänyt, esimerkiksi synnynnäisesti sokeat henkilöt eivät alun perin *voi* kokea toisia ihmisiä näkevinä olentoina (Taipale 2012; Taipale 2014; ks. myös Revonsuon artikkeli tässä kokoelmassa). Vastaavasti näkevät henkilöt eivät alun perin *voi* kokea toisia ihmisiä sokeina. Toisen erilaisuuden hyväksyminen ei ole kokemuksen lähtökohta vaan vaatii aina ponnistelua (Taipale 2015c). Kehityspsykologiassa vastaava väite on ilmaistu puhumalla itsen ja toisen hiljalleen tapahtuvasta psyykkisestä ”eriytymisestä” (ks. Taipale 2013).

Antamani esimerkin tarkoitus on tuoda esiin empaattisten kokemusten *epäsuhtainen* lähtökohta-asetelma. Jos asymmetrisyyttä koskeva hypoteesi, jota olen eri yhteyksissä puolustanut, on oikeansuuntainen, niin toisen ihmisen omintakeisuuden ja ainutlaatuisuuden tavoittaminen tulee tulkita (mahdollisena) *pyrkimyksenä*, ei kokemuksen *lähtökohtana*. Nähdäkseni tämä kanta voi auttaa ymmärtämään niin minän ja toisen välistä suhdetta ja minän suhdetta yhteisöön ylipäänsä (ks. Taipale 2017) kuin monia ajankohtaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä, kuten rasismia. Toisia kokiessamme lähtökohta on rakenteellisesti ”epäreilu”: me huomaamatta oletamme toisten olevan itsemme kaltaisia ja havaitsevan maailman ja meidät itsemme samaan tapaan kuin me itsekin. On aina ensin yllätys, jos toinen ei koekaan asioita samaan tapaan, ja vaatii ponnistelua pitää tämä mahdollisuus mielessä.

Erityistä ponnistelua vaatii hahmottaa *omaa itseämme* toisten näkökulmasta nojaamatta jo voimakkaasti siihen, miten me itse jo itsemme koemme. Esimerkiksi riidan tapauksessa ei ole tavatonta, että ajattelemme, että toinen ei vain näe meitä *oikein*. Käsityksemme siitä, miten toinen meidät havaitsee, lähtee liikkeelle siitä, miten me jo itse itsemme koemme.

Itsekokemus, tunnustaminen ja asymmetrian vaaliminen

Itsekokemustamme värittävät paitsi tämänhetkiset affektimme myös aiemmat kokemuksemme siitä, miten meitä on toisten kannalta arvioitu. Jos meitä on esimerkiksi tavattu katsoa kiittävästi tai ihailevasti, tulemme helpommin odottaneeksi, että myös seuraava havaintokenttäämme ilmaantuva subjekti tulee katsomaan meitä näin (Taipale 2016c). Näin affektiivinen itsekokemuskokemus värittää paitsi sitä, miten arvotamme toisia, myös sitä, miten oletamme heidän arvottavan meitä itseämme.

Tulemme helposti paljastaneeksi toisille ihmisille, mitä ajattelemme heistä. Jo se, että toisten ihmisten läsnäolo saa meidät muokkaamaan käytöstämme,

tekee heille selväksi sen, ettemme suhtaudu heihin pelkkinä fysikaalisina kappaleina tai havaintokohteina. Kun suhtaudumme toiseen autonomisena henkilönä alistamatta häntä omien affektien määriteltäväksi, voi kyseinen henkilö huomata olevansa meille sosiaalisesti merkityksellinen. Tällöin tulemme – joko ekplisiittisesti tai implisiittisesti – sosiaalisesti *tunnustaneeksi* toisen henkilön. Tämä voi tapahtua niin miltei huomaamattomien eleiden kuin korostetumpienkin tekojen myötä (ks. Honneth 2001). Tunnustaminen on siten asteittainen ilmiö.

Toisaalta me joskus – joko tahtomattamme tai tieteen tahtoen – katsomme toisia ihmisiä heitä voimakkaasti ”objektivoiden”. Saatamme katsoa toisia ihmisiä esimerkiksi tietynmuotoisina ja tietyllä tavalla liikkuvina aisti-havainnon kohteina (vaikkapa tietyn kokoisina, tietyn muotoisina tai tietyn värisinä kohteina) tai voimakkaasti tietyn funktion valossa (esimerkiksi tarjoilijana tai ruokakaupan kassana), jolloin kokemuksessamme painottuu voimakkaasti se, mitä nuo toiset meidän affektiivisen ja toiminnallisen nykytilanteemme kannalta merkitsevät (Taipale 2016a; Taipale 2016c). Esimerkiksi seksuaalisen, etnisen tai funktionaalisen objektivoinnin tapauksissa toisen merkitys alistetaan omille kuviteluille, tarpeille, ennakkoluuloille, fantasioille tai peloille koskien kyseisen yksilön edustamaa ihmisryhmää. Molemmassa tapauksissa se, mitä kyseessä oleva toinen ihminen saattaa tuntea tai ajatella, jää toissijaiseksi, ja etualalle nousee se, minkälaisia tuntemuksia ja tarpeita hän meissä herättää.

Objektivoiminen on myös toisen havaittavissa oleva teko. Kun katsomme jotakuta esimerkiksi painokkaasti sen kannalta, mitä hän omien seksuaalisten mieltymystemme kannalta merkitsee, katseemme ikään kuin pysähtyy toisen ulkomuotoon, korostaa sen osuutta tuon toisen ihmisen kokonaisuudessa, ja ilmeemme, eleemme ja puheemme antavat tämän *rajauksen* enemmän tai vähemmän selvästi ilmi. Toinen voi siten kokea olevansa meille subjektina jotakuinkin *näkymätön*, siis pelkkä objekti. Kuten Honneth on painottanut, ”sosiaalinen näkymättömyys” on enemmän kuin metafora, koska asianomaiset voivat todella *tuntea*, että jokin osa, ulottuvuus tai puoli heistä itsestään ei kunnolla tule muiden ihmisten, tai jonkin tietyn ihmisryhmän, kokemuksen piiriin (Honneth 2001).

Toisinaan näkymättömäksi tekeminen on tarkoituksellista. Saatamme riidan hetkellä painokkaasta katsoa toisen läpi viestittääksemme, että hän on meille vain ilmaa. Toisaalta se, että näin muutamme käytöstämme, paljastaa toisille, ettemme suhtaudu heihin vain elottomina olentoina. Toisten sosiaalisen mitättömyyden painokas korostaminen – esim. korostunut katse jonkun ”lävitse” – tulee paradoksaalisesti samalla näyttäneeksi heille, että he *eivät* ole

pelkkää ilmaa. Aivan kuten toisen sosiaalinen tunnustaminen edellyttää toisen havaitsemista, myös toisen sosiaalinen *ohittaminen* edellyttää, että havaintokentässämme näyttäytyy jotain, minkä me syystä tai toisesta, totunnaisesti tai korostaen, sosiaalisesti ohitamme.

Kuten edellä esitin, toiset ihmiset ilmenevät meille jo alun perin sosiaalisesti merkityksellisinä: emme ensin havaitse merkityksetöntä aistimellista kehoa, johon sitten (esim. päättelemällä tai projisoiden) liitämme tiettyjä merkitysulottuvuuksia (Taipale 2015b). Jos tämä on totta, niin toisten tarkasteleminen aistimellisen ulkomuotonsa valossa on luonteeltaan regressiivistä. Objektivoiminen jättää huomiotta havaitusta toisesta jotain, mikä on kyllä joka hetki kokemuksen horisontissa, mutta jolta omien affektien tai tarpeiden korostuminen ikään kuin vie tilan. Sosiaalinen tunnustaminen näyttää tässä mielessä edellyttävän empaattisen puolen painottumista affektiivisen puolen sijaan. Tunnustaminen edellyttää, että toista ei arvioida painokkaasti omasta näkökulmasta – siis sen valossa, mitä toinen meille tällä hetkellä affektiivisesti ja funktionaalisesti merkitsee – vaan sen valossa, mitä muutakin hän on tai voi olla. Tunnustaminen toisin sanoen edellyttää vieraskokemuksen asymmetrian vaalimista ja sosiaalisen potentiaalin huomioonottamista – siis sen ajatuksen vaalimista, että toinen ei palaudu siihen, millaisena hän affektien ja tarpeidemme valossa näyttäytyy.

Tunnustusteorialla näyttää tässä mielessä olevan seuraava implikaatio. *Vain henkilö, joka jo itse kokee olevansa toisille näkyvä, voi tehdä toisille selväksi näiden sosiaalisen näkyvyyden.* Toisin sanoen jos minä en jo jäsentäisi itseäni sosiaalisesti merkityksellisenä – jonakin, jolla “on väliä” – ei sillä, kokevatko toiset ihmiset olevansa *minulle* sosiaalisesti näkyviä, voisi olla itselleni merkitystä toisen sosiaalisen näkyvyyden suhteen. Omat eleeni ja reaktioni saattavat toki toisten näkökulmasta satunnaisesti näyttäytyä tunnustuksena, mutta en voisi kokea, että *minun* eleilläni tai reaktioillani on kyky saada toinen tuntemaan itsensä sosiaalisesti merkitykselliseksi.

Valmius tunnustaa toisia ihmisiä nojaa tässä kohtaa ymmärrykseen omasta sosiaalisesta näkyvyydestä. Tämä implikaatio on mielenkiintoinen, ja sitä selventämällä voidaan filosofisesti tutkia erilaisuuden hyväksymiseen liittyviä rakenteellisia vaikeuksia ja sosiaalisten ongelmien “periyymistä”.

Käsitys omasta sosiaalisesta merkityksellisyydestä alkaa rakentua jo varhaislapsuudessa. Kehityspsykologian alueella on tutkittu paljon tätä aihepiiriä, jota tässä vain sivuan. Kirjoitukseni kannalta keskeinen kehityspsykologinen väite on, että vauvojen ja pienten lasten kyky hahmottaa itsensä ja omat kokemuksensa sosiaalisesti relevanteiksi ja vaikutusvaltaisiksi muodostuu sen myötä, miten heidän hoitajansa *peilaavat* heidän tuntemuksiaan

(Taipale 2016b). Huomionarvoista on, että hoitajan on peilattava vauvalle *ei vain tämän ilmausten aistein havaittavaa ilmiä* (esim. itkua), vaan myös *sitä, mitä ilmaus ilmaisee*, siis sitä mikä saa vauvan esimerkiksi itkemään (esim. nälän tunne). Kun lapsi kokee toistuvasti, että hänen ruumiillisen ilmiänsä ohella hoitaja havaitsee ja heijastaa takaisin myös lapsen tuntemuksia ja tarpeita, tajuaa lapsi enenevästi, että hänen omilla tuntemuksillaan ja tarpeillaan on vaikutusta ja merkitystä myös häntä ympäröivässä maailmassa. Se, mitä hän tuntee, voidaan nähdä ulkoapäin. Toiston myötä vauvan *subjektiivisuus*, hänen ”oma itsensä”, alkaa näin hahmottua sosiaalisesti todellisena, muiden havaittavissa olevana.

Näin vakiintuva itsekokemus on yllä esitetyn pohjalta edellytys sille, että kykenemme sosiaalisesti tunnustamaan toisia ihmisiä. Vaikeudet kokea itsemme sosiaalisesti merkityksellisinä tapaavat kytkeytyä (joskaan eivät palautua) aikaisempiin kokemuksiimme siitä, miten meihin on suhtauduttu. Se, miten meitä on katsottu, näkyy siinä, miten me näemme muiden katsovan meitä; ja tämä edelleen vaikuttaa siihen, missä määrin toiset ihmiset näyttävät uhkina ja missä määrin mahdollisuuksina (Taipale 2015a).

Lopuksi

Olen tässä korostanut, että sosiaalinen havainto edellyttää aistihavaintoa, muttei tyhjene siihen. Painotin, että sosiaalinen havainto tuo mukanaan niin affektiivisia kuin empaattisiakin yllykkeitä, joista jompikumpi voi korostua. Väitin, että sosiaalinen tunnustaminen edellyttää empaattisten yllykkeiden korostumista, ja esitin, että tämä puolestaan edellyttää, että kykenemme sietämään sitä, että toiset näkevät ja havaitsevat maailman, tilanteen ja meidät itsemme eri tavalla kuin me. Näin toisten tunnustaminen näyttää edellyttävän, että tunnemme jo itsemme sosiaalisesti merkityksellisiksi ja ei-mitättömiksi.

Jyväskylän yliopisto

Kirjallisuus

- Honneth, A. (2001). "Invisibility. On the epistemology of recognition", *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes* 75, 111–139.
- Taipale, J. (2012). "Twofold Normality. Husserl and the Normative Relevance of Primordial Constitution", *Husserl Studies* 28/1, 49–60.

- Taipale, J. (2013). "Facts and Fantasies. Embodiment and the Early Formation of Selfhood", teoksessa R. Jensen & D. Moran (toim.), *The Phenomenology of Embodied Subjectivity*. Dordrecht: Springer, 241–262.
- Taipale, J. (2014). *Phenomenology and Embodiment. Husserl and the Constitution of Subjectivity*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Taipale, J. (2015a). "The anachronous other: Empathy and transference in early phenomenology and psychoanalysis", *Studia Phaenomenologica XV*, 331–348.
- Taipale, J. (2015b). "Beyond Cartesianism. Body-Perception and the Immediacy of Empathy", *Continental Philosophy Review*, 48/2, 161–178.
- Taipale, J. (2015c). "Similarity and asymmetry. Husserl and the transcendental foundations of empathy", *Phänomenologische Forschungen 2014*, 141–154.
- Taipale, J. (2016a). "From types to tokens: Empathy and typification", teoksessa Szanto & Moran (toim.), *Phenomenology of Sociality. Discovering the 'We'*. London: Routledge, 143–158.
- Taipale, J. (2016b). "Self-regulation and beyond. Affect regulation and the infant-caregiver dyad", *Frontiers in Psychology, Frontiers in Psychology 7:889*, 1–13.
- Taipale, J. (2016c). "Social Mirrors. Tove Jansson's *Invisible Child* and the importance of being seen", *Scandinavian Psychoanalytic Review 39/1*, 13–25.
- Taipale, J. (2017). "The structure of group identification", *Topoi*. <http://rdcu.be/qn2C>